

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУ

Гриньова Н. В.

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
ORCID ID: 0000-0001-7261-9871

Черній А. Л.

здобувачка вищої освіти
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
ORCID ID: 0009-0009-8994-2902

Статтю присвячено дослідженню актуальної проблеми вивчення особливостей емоційної сфери молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах інклюзивної освіти. Актуальність роботи зумовлена тим, що успішна соціально-емоційна інтеграція цих дітей є ключовою для їхньої загальної адаптації й усебічного розвитку. Метою дослідження було проведення порівняльного аналізу емоційних станів учнів з інтелектуальними порушеннями та їхніх однолітків з нормотиповим розвитком. У дослідженні взяли участь 60 учнів, поділених на експериментальну й контрольну групи. Для отримання об'єктивної картини емоційного стану використано комплекс валідних психодіагностичних методик, зокрема «Шкала явної тривожності СМАС», опитувальник САН, тест тривожності Р. Теммла, М. Доркі, В. Амен, кольоровий тест Люшера та «Візуально-асоціативна самооцінка емоційних станів».

Результати емпіричного дослідження виявили статистично значущі відмінності між групами. Доведено, що для дітей з інтелектуальними порушеннями характерний тотально високий, генералізований рівень тривожності, а також значно знижений психоемоційний тонус, що проявляється в погіршеному самопочутті й пригніченому настрої. Установлено фрустрацію базових потреб, високу внутрішню напруженість, що підтверджується несвідомими виборами кольорів, і суттєві труднощі в ідентифікації власних емоцій. Отримані дані підтверджують системний характер емоційного неблагополуччя в цієї категорії дітей, що обґрунтовує необхідність розроблення цілеспрямованих психокорекційних програм і надання практичних рекомендацій для педагогів, які працюють з учнями в інклюзивному середовищі.

Ключові слова: емоційна сфера, порушення інтелектуального розвитку, молодший шкільний вік, тривожність, психодіагностика, інклюзивна освіта.

Hrynova N. V., Chernii A. L. Research of the emotional sphere features of young children with intellectual development disorders

The article is devoted to the study of the current problem of studying the features of the emotional sphere of younger schoolchildren with intellectual disabilities in inclusive education. The relevance of the work is due to the fact that successful socio-emotional integration of these children is key to their overall adaptation and comprehensive development. The purpose of the study was to conduct a comparative analysis of the emotional states of students with intellectual disabilities and their peers with normotypical development. The study involved 60 students, divided into experimental and control groups. To obtain an objective picture of the emotional state, a set of valid psychodiagnostic methods was used, in particular, the "SMAS Overt Anxiety Scale", the SAN questionnaire, the anxiety test of R. Temml, M. Dorki, V. Amen, the Luscher color test and the "Visual-associative self-assessment of emotional states".

The results of the empirical study revealed statistically significant differences between the groups. It has been proven that children with intellectual disabilities are characterized by a totally high, generalized level of anxiety, as well as a significantly reduced psycho-emotional tone, which manifests itself in poor health and depressed mood. Frustration of basic needs, high internal tension, confirmed by unconscious color choices, and significant difficulties in identifying one's own emotions have been established. The data obtained

confirm the systemic nature of emotional distress in this category of children, which justifies the need to develop targeted psycho-correctional programs and provide practical recommendations for teachers working with students in an inclusive environment.

Keywords: *emotional sphere, intellectual disability, primary school age, anxiety, psychodiagnostics, inclusive education.*

Вступ. Актуальність дослідження особливостей емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку з порушенням розвитку інтелекту зумовлена комплексом соціальних, освітніх і науково-практичних чинників, що є надзвичайно значущими для сучасної України. Сучасний український освітній простір активно трансформується в напрямі інклюзії, що передбачає включення дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з порушеннями інтелектуального розвитку, до загальноосвітніх закладів. Успішність цього процесу залежить не лише від академічної адаптації, а й від соціально-емоційної інтеграції дитини в колектив однолітків. Нерозуміння власних емоцій та емоцій навколишніх, труднощі в їх адекватному вираженні та регуляції стають головним бар'єром на шляху до успішної соціалізації, побудови дружніх стосунків і формування позитивної атмосфери в класі. Таким чином, вивчення емоційних особливостей цих дітей є ключовим для розроблення дієвих стратегій їхньої підтримки в умовах інклюзії.

Метою статті є представлення результатів дослідження особливостей емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку.

Завдання статті – здійснити аналіз наукових джерел, присвячених особливостям емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями, і наявних підходів до їхньої психолого-педагогічної підтримки, представити результати емпіричного дослідження емоційної сфери дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, використовуючи комплекс психодіагностичних методик.

Дослідженням емоційної сфери в дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями займаються такі українські вчені: В. Купчишина [1], І. Лисенкова [2], О. Мельник [3], Е. Носенко [4], Ю. Савченко [5], Г. Соколова [6],

Н. Ткачук [7], Т. Федорова [10], Ю. Шевченко [8], С. Яковлева [10] та інші.

Науково доведено, що молодший шкільного вік є сенситивним періодом для розвитку емоційної сфери. Саме в цей час закладаються основи емоційного інтелекту, емпатії, здатності до саморегуляції. Для дітей з порушеннями інтелекту цей період має критичне значення [3]. Раннє виявлення специфічних труднощів в емоційному розвитку та вчасно надана психолого-педагогічна допомога дають змогу значно компенсувати наявні проблеми, запобігти виникненню вторинних ускладнень (дезадаптивної поведінки, тривожних розладів, соціальної ізоляції) і створити міцний фундамент для подальшого особистісного зростання [1]. Н. Ткачук розглядає особливості формування емоційно-вольової сфери у дітей з інтелектуальною недостатністю й підходить до її корекції. Авторка наголошує на тому, що, попри фокус більшості досліджень на пізнавальній діяльності, інтелектуальні порушення серйозно впливають на емоційний розвиток і вольову саморегуляцію, що, своєю чергою, ускладнює соціальну адаптацію [7].

Сучасна психологія розглядає інтелект та емоції як нерозривно пов'язані компоненти психіки. Порушення інтелектуального розвитку безпосередньо впливають на емоційну сферу, роблячи її незрілою, слабо диференційованою та ригідною. Водночас нерозвиненість емоційної сфери гальмує пізнавальну активність дитини. Негативні емоційні стани (страх, тривога, фрустрація) блокують здатність до навчання, тоді як позитивний емоційний фон є потужним мотиватором. Глибоке розуміння цих взаємовпливів є необхідною умовою для побудови ефективної корекційно-розвиткової роботи, спрямованої на цілісний розвиток дитини [2].

С. Яковлева виділила ключові аспекти емоційної сфери: вплив на пізнавальну діяльність та інтелект (емоції тісно пов'язані

з пізнавальними процесами й інтелектуальною діяльністю); позитивний емоційний стан сприяє покращенню сприймання та запам'ятовування, урізноманітненню асоціативних зв'язків; негативні емоційні стани, особливо тривалої дії, можуть спричиняти значну патогенну дію на психіку, бути джерелом психічного напруження й призводити до формування спотвореного життєвого досвіду; негативні емоції гальмують розвиток пізнавальної сфери, зокрема поняттєвого мислення, що негативно позначається на якості засвоєння навчального матеріалу й успішності учнів [10].

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених когнітивній сфері дітей з інтелектуальними порушеннями, їхній емоційний світ часто залишається поза фокусом науковців. Існує дефіцит сучасних емпіричних даних про специфіку емоційних проявів, розуміння та регуляції емоцій саме в дітей молодшого віку з різним ступенем порушення інтелекту.

Методи та методики дослідження. Для проведення дослідження була сформована вибірка із 60 учнів початкової школи № 3 м. Умані, віком від 8 до 10 років. Для проведення констатувального експерименту було сформовано дві групи (по 30 учнів в кожній): експериментальна й контрольна. До складу експериментальної групи входили учні з нормотиповим розвитком, до складу контрольної групи – з інтелектуальними порушеннями. Гендерний аспект до уваги не брався. Дослідження організовано та проведено з використанням таких методик вивчення емоційної сфери: шкала явної тривожності СМАС (адаптація А. М. Прихожан) [38]; опитувальник САН (самопочуття, активність, настрої) [22]; тест тривожності Р. Теммла, М. Доркі, В. Амен [32]; кольоровий тест Люшера [31]; методика «Візуально-асоціативна самооцінка емоційних станів» [20].

Результати. Результати за методикою «Шкала явної тривожності СМАС» продемонстрували кардинальні відмінності між групами. У контрольній групі отримано розподіл, що відповідає віковим нормам і свідчить про загальну психологічну адаптованість. Більшість дітей (60%) показали середній, «нор-

мальний» рівень тривожності, який є необхідною умовою для мобілізації та продуктивної діяльності, ще 20% дітей мали низький рівень, що вказує на стан спокою й емоційної стабільності. Лише незначна частина вибірки (15% – трохи підвищений рівень, 5% – високий) продемонструвала відхилення, які можуть бути пояснені ситуативними стресами або індивідуальними особливостями.

В експериментальній групі картина виявилася діаметрально протилежною. Зафіксовано тотальне домінування високих показників тривожності. Так, у 90% дітей з інтелектуальними порушеннями виявлено високий (70%) або дуже високий (20%) рівень тривожності. Середній, адаптивний, рівень зафіксовано лише в 10% обстежуваних, а низький рівень відсутній узагалі.

Для підтвердження статистичної значущості виявлених відмінностей застосовано критерій χ^2 Пірсона. Розрахункове значення ($\chi^2_{\text{розрах}} = 42,266$) значно перевищило критичне значення для трьох ступенів свободи на рівні значущості $\alpha = 0,05$ ($\chi^2_{\text{крит}} = 7,815$). Це дає змогу стверджувати, що різниця в розподілі рівнів тривожності між контрольною та експериментальною групами є високо статистично значущою ($p < 0.001$). Цей факт об'єктивно підтверджує, що діти з інтелектуальними порушеннями живуть у стані хронічного, інтенсивного емоційного напруження.

Результати за методикою «Тест тривожності» Р. Теммла, М. Доркі, В. Амена дали змогу поглибити розуміння природи цієї тривожності. Цей проєктивний тест виявляє занепокоєння дитини в змодельованих ситуаціях повсякденного життя. У контрольній групі знову ж таки спостерігалася сприятлива картина: 43% дітей мали низький індекс тривожності, 22% – середній. Підвищена тривожність, виявлена в невеликій частини дітей, стосувалася переважно ситуацій соціальної взаємодії (конфлікти, конкуренція, оцінка), що є природним для процесу формування соціальних навичок.

В експериментальній групі результати знову підтвердили висновки попередньої методики. У 89% дітей виявлено високий (68%) і дуже високий (21%) індекс тривожності, низький рівень відсутній. Якісний аналіз виборів пока-

зав, що тривога в цих дітей має генералізований характер і не пов'язана лише із соціальними ситуаціями. Найбільше занепокоєння викликали: 1) ситуації взаємодії з однолітками («Об'єкт агресії», «Ізоляція»), що відображає реальні труднощі соціальної адаптації, досвід відторгнення та нерозуміння соціальних сигналів; 2) ситуації невідомості й вимоги самостійності: через когнітивні обмеження діти важко прогнозують події, що робить світ непередбачуваним і загрозливим; 3) ситуації, пов'язані з дорослими («Догана», «Ігнорування»): висока залежність від дорослих робить їхню оцінку й увагу критично важливою, а будь-яка загроза цій прихильності викликає сильну тривогу; 4) навіть рутинні ситуації («Вкладання спати на самоті», «Їжа на самоті») можуть провокувати тривогу через страх самотності й відчуття власної безпорадності.

Таким чином, обидві методики узгоджено показали, що для дітей з інтелектуальними порушеннями характерний не просто високий, а всеохопний, розлитий стан тривоги, який пронизує всі сфери їхнього життя і є однією із центральних характеристик їхньої емоційної сфери.

Аналіз психоемоційного стану за методикою «Опитувальник САН» дав змогу оцінити актуальний функціональний стан дітей. У контрольній групі результати свідчать про високий життєвий тонус: 95% дітей показали середні (75%) або високі (20%) бали за всіма трьома шкалами, що вказує на їхнє добре фізичне самопочуття, достатній рівень енергії та бадьорий, позитивний настрій, що є нормою для здорової дитини. В експериментальній групі результати виявилися значно гіршими. Високих показників узагалі не зафіксовано. Хоча 60% дітей показали середні результати, 40% вибірки мали низькі оцінки за всіма трьома шкалами, що є дуже тривожним сигналом і вказує на серйозні проблеми в їхньому функціональному стані. Низькі показники за шкалою «Самопочуття» можуть бути пов'язані як із частими соматичними проблемами й підвищеною втомлюваністю, так і з труднощами в усвідомленні й адекватній оцінці свого фізичного стану. Однак навіть при суб'єктивно «середній» оцінці ці діти виснажуються значно швидше.

Низькі бали за шкалою «Активність» відображають знижену пізнавальну мотивацію, труднощі з ініціативою та цілеспрямованою діяльністю, їхня активність часто має ригідний, стереотипний характер і швидко згасає. Велика частка низьких показників за шкалою «Настрій» указує на схильність до пригнічених, апатичних або дисфоричних станів. Навіть середні показники в цій групі можуть приховувати не стабільний позитивний настрій, а емоційну нестійкість зі швидкими перепадами від ейфорії до смутку.

Статистичний аналіз за критерієм χ^2 підтвердив високу значущість відмінностей у розподілі показників САН між групами ($\chi^2_{\text{розрах}} = 15,918$ при $\chi^2_{\text{крит}} = 5,991$, $p < 0,001$), це доводить, що діти з інтелектуальними порушеннями функціонують в умовах значно зниженого психофізіологічного тону, що не може не впливати на всі аспекти їхнього життя, від навчання до соціальних контактів.

Колірний тест Люшера дав змогу зазирнути в глибинні, несвідомі шари емоційної сфери дітей, виявивши їхні базові потреби, внутрішні конфлікти й рівень стресу. У контрольній групі патерни виборів були переважно гармонійними та відповідали віковим нормам. На перших позиціях діти стабільно обирали основні кольори: жовтий (потреба в радості, оптимізмі), червоний (потреба в активності, самореалізації), синій (потреба в спокої, прихильності) і зелений (потреба в самоствердженні), що свідчить про задоволеність їхніх базових психологічних потреб і відсутність гострих внутрішніх конфліктів. «Тривожні» кольори (чорний, сірий, коричневий) стабільно відкидалися на останні позиції, що вказує на психологічне благополуччя.

В експериментальній групі спостерігалася інверсія кольорних переваг, що свідчить про глибоке емоційне неблагополуччя. Ключовими тенденціями були домінування «допоміжних» кольорів у провідних позиціях і відкидання «базових» кольорів. На відміну від норми, діти з ІП часто обирали на перші місця коричневий, що вказує на гостру потребу у фізичному комфорті, відпочинку, бажанні «заземлитися» та сховатися від стресу; сірий, що символізує втому, апатію, бажання відгоро-

дитися від надмірної стимуляції, стан невизначеності й внутрішнього напруження; чорний, що є кольором протесту, заперечення, фрустрації та пригніченості, його вибір на перших позиціях свідчить про накопичену агресію або глибоке почуття безпорадності.

Відкидання «базових» кольорів: часто діти переміщували основні кольори в кінець ряду, що є маркером фрустрації відповідних потреб: відкидання жовтого (утрата надії, розчарування); червоного (енергетичне виснаження, страх перед власною активністю); синього (незадоволена потреба в спокої та емоційній прихильності); зеленого (труднощі із самоствердженням, відчуття власної неспроможності). Отже, результати тесту Люшера розкрили несвідому картину емоційного стану дітей з ІІ: це стан хронічного стресу, фрустрації ключових потреб у безпеці, активності й радості, а також наявність внутрішніх конфліктів, що виснажують їхню психічну енергію.

Аналіз емоційної самооцінки за методикою «Візуально-асоціативна самооцінка емоційних станів» дав змогу дослідити, як діти сприймають та ідентифікують власний емоційний стан. У контрольній групі результати продемонстрували яскраво виражений позитивний емоційний фон. Найчастіше діти обирали маски «радісне», «захоплене» та «світле, приємне», причому з високим ступенем вираженості. Це свідчить не лише про переважання позитивних емоцій, а й про здатність їх чітко розрізняти й ідентифікувати. Вибір маски «спокійне, урівноважене» також був частим, що говорить про розвинену саморегуляцію, негативні маски обиралися рідко.

В експериментальній групі знову виявлено суттєві відмінності. Домінуючими виборами стали: 1. «Байдуже» – цей вибір був найпопулярнішим, що може свідчити одразу про кілька проблем: 1) про реальну апатію та знижену емоційну реактивність; 2) про труднощі в диференціації власних емоцій (алекситимічні прояви) – дитина не може зрозуміти, що вона відчуває, й обирає нейтральний варіант; 3) про нерозуміння самого завдання через когнітивні обмеження. 2. «Нудне» й «Незадоволене» – ці вибори є суб'єктивним відображенням стану, виявленого за методикою САН – низької актив-

ності, відсутності мотивації та частих невдач у діяльності. 3. «Дрімотне» – цей вибір прямо корелює з даними тесту Люшера про втому й виснаження, є унікальним для цієї групи. 4. Позитивні маски («Радісне», «Захоплене») обиралися значно рідше й із меншим ступенем вираженості, що вказує на обмежений діапазон та інтенсивність позитивних переживань у дітей з ІІ.

Висновки. Проведене теоретичне й емпіричне дослідження підтвердило ключові положення сучасної психології щодо взаємозв'язку інтелектуальної та емоційної сфер. Теоретичний аналіз показав, що емоційна сфера дітей з інтелектуальними порушеннями є незрілою, слабодиференційованою та ригідною, що гальмує пізнавальну активність, оскільки негативні емоційні стани, такі як страх і тривога, блокують здатність до навчання, тоді як позитивні емоції слугують потужним мотиватором. Дослідження українських учених (Н. Ткачук, С. Яковлєва) підкреслюють, що інтелектуальні порушення серйозно впливають на емоційний розвиток, що, своєю чергою, ускладнює соціальну адаптацію. Емпіричне дослідження, проведене на вибірці дітей молодшого шкільного віку, дало змогу кількісно та якісно підтвердити ці теоретичні висновки. Застосування комплексу психодіагностичних методик допомогло виявити такі ключові особливості емоційної сфери дітей з інтелектуальними порушеннями. Дані методики СМАС і тесту Темпла, Доркі, Амена показали, що більшість (90%) дітей з інтелектуальними порушеннями мають високий або дуже високий рівень тривожності. Ця тривога має всеохопний характер і проявляється не лише в соціальних, а й у рутинних і незнайомих ситуаціях, що вказує на стан хронічного емоційного напруження. Опитувальник САН виявив, що значна частина (40%) дітей з експериментальної групи мають низькі показники самопочуття, активності й настрою. Це свідчить про швидке виснаження, знижену пізнавальну мотивацію та схильність до апатичних або пригнічених станів, що негативно впливає на всі аспекти їхнього життя. Колірний тест Люшера розкрив несвідомі патерни емоційного стану, що вказують на хронічний стрес, фрустрацію ключових потреб у без-

пеці й радості. Інверсія колірних переваг (відкидання базових і домінування «тривожних» кольорів) стала маркером внутрішніх конфліктів і психологічного виснаження. Методика візуально-асоціативної самооцінки показала, що діти з інтелектуальними порушеннями часто не можуть чітко ідентифікувати свої емоції, обираючи нейтральні варіанти («байдуже»). Позитивні емоції відчуються рідше й із меншою інтенсивністю. Усі виявлені особливості підтверджують потребу в роз-

робленні цілеспрямованих корекційно-розвиткових програм, спрямованих не лише на когнітивні, а й на емоційні аспекти розвитку.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в проведенні тривалого лонгітюдного дослідження для відстеження динаміки емоційного розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями протягом молодшого та середнього шкільного віку, що дасть змогу прослідкувати динаміку показників тривожності, настрою та емоційної саморегуляції з віком.

Список використаних джерел

1. Купчишина В. Ч. Теоретичні аспекти дослідження емоційного інтелекту в дітей дошкільного віку. Габітус. 2024. Вип. 60. С. 69–75.
2. Лисенкова І. П. Детермінанти емоційного розвитку дітей з когнітивними порушеннями : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2019. 447 с.
3. Мельник О. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 73. Т. 1. С. 128–133.
4. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4 (18). С. 95–109.
5. Савченко Ю. Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 12. С. 12–16.
6. Соколова Г. Розвиток емоційної сфери школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2021. № 1 (16). С. 313–328. <https://doi.org/10.33189/epsn.v1i16.157>.
7. Ткачук Н. П. Особливості розвитку і корекції емоційного розвитку та вольової саморегуляції дітей з інтелектуальною недостатністю. URL: https://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2020/03/18_%D0%A2%D0%BA%D0%B0%D1%87%D1%83%D0%BA100_.2020.pdf (дата звернення: 23.07.2025).
8. Шевченко Ю. Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями в сучасному освітньому просторі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2020. № 3. С. 36–52.
9. Яковлева С. Д. Особливості емоційної сфери у розумово відсталих школярів. URL: <https://studfile.net/preview/2299414/page:37/> (дата звернення: 15.02.2025).
10. Яковлева С. Д., Федорова Т. М. Стан сформованості емоційної сфери в дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями. *Актуальні питання корекційної освіти. Серія «Педагогічні науки»: збірник наукових праць*. 2019. Вип. 12. URL: <https://aqce.com.ua/vipusk-n12-2019/current-state-of-emotional-and-volitional-sphere-in-primary-school-children.html> (дата звернення: 28.07.2025).

References

1. Kupchyshyna, V. Ch. (2024). Teoretychni aspekty doslidzhennia emotsiinoho intelektu v ditei doshkilnoho viku [Theoretical aspects of researching emotional intelligence in preschool children]. *Habitus – Habitus*, 60, 69–75 [in Ukrainian].
2. Lysenkova, I. P. (2019). Determinanty emotsiinoho rozvytku ditei z kohnityvnymy porushenniamy [Determinants of emotional development of children with cognitive impairments]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Melnyk, O. (2020). Rozvytok emotsiinoho intelektu molodshykh shkoliariv [Developing emotional intelligence in younger schoolchildren]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and general education schools*, 1, 73, 128–133 [in Ukrainian].
4. Nosenko, E. L. (2004). Emotsiinyi intelekt yak sotsialno znachushcha intehralna vlastyvist osobystosti [Emotional intelligence as a socially significant integral property of the personality]. *Psykhohihiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4 (18), 95–109 [in Ukrainian].
5. Savchenko, Yu. (2014). Rozvytok emotsiinoho intelektu uchniv molodshoho shkilnoho viku [Developing emotional intelligence in primary school students]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti – Education and development of a gifted individual*, 12, 12–16 [in Ukrainian].

6. Sokolova, H. (2021). Rozvytok emotsiinoi sfery shkoliariv z porushenniamy intelektualnoho rozvytku [Development of the emotional sphere of schoolchildren with intellectual disabilities]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy – Education of persons with special needs: ways to develop*, 1 (16), 313–328. <https://doi.org/10.33189/epsn.v1i16.157> [in Ukrainian].
7. Tkachuk, N. P. Osoblyvosti rozvytku i korektsii emotsiinoho rozvytku ta volovoi samorehuliatcii ditei z intelektualnoiu nedostatnistiu [Peculiarities of development and correction of emotional development and volitional self-regulation of children with intellectual disabilities]. Retrieved from: https://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2020/03/18_%D0%A2%D0%BA%D0%B0%D1%87%D1%83%D0%BA100_..2020.pdf [in Ukrainian].
8. Shevchenko, Yu. (2020). Osoblyvosti rozvytku ditei z intelektualnymy porushenniamy v suchasnomu osvithnomu prostori [Peculiarities of development of children with intellectual disabilities in the modern educational space]. *Osoblyva dytna: navchannia i vykhovannia – Special child: education and upbringing*, 3, 36–52 [in Ukrainian].
9. Yakovleva, S. D. Osoblyvosti emotsiinoi sfery u rozumovo vidstalykh shkoliariv [Peculiarities of the emotional sphere in mentally retarded schoolchildren]. Retrieved from: <https://studfile.net/preview/2299414/page:37/> [in Ukrainian].
10. Yakovleva, S. D. & Fedorova, T. M. (2019). Stan sformovanosti emotsiinoi sfery v ditei molodshoho shkilnoho viku z intelektualnymy porushenniamy [The state of development of the emotional sphere in primary school children with intellectual disabilities]. Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedahohichni nauky). *Zbirnyk naukovykh prats – Current issues of correctional education (pedagogical sciences). Collection of scientific works*, 12. Retrieved from: <https://aqce.com.ua/vipusk-n12-2019/current-state-of-emotional-and-volitional-sphere-in-primary-school-children.html> [in Ukrainian].

Надійшла 05.08.2025

Прийнята 09.09.2025

Опублікована 15.10.2025